

RADA FUNDACJI

Halina Bortnowska-Dąbrowska Marek Antoni Nowicki
Jerzy Ciemniowski Teresa Romer
Janusz Grzelak Mirosław Wyrzykowski
Michał Nawrocki

ZARZĄD FUNDACJI

Prezes: Danuta Przywara
Wiceprezes: Maciej Nowicki
Sekretarz: Piotr Kładoczny
Skarbnik: Elżbieta Czyż
Członek Zarządu: Janina A. Kłosowska

Warszawa, 5 listopada 2015 r.

2561/2014/PSP/MSZ/MK

Szanowny Pan
Borys Budka
Minister Sprawiedliwości
Al. Ujazdowskie 11
00-950 Warszawa

Szanowny Panie Ministrze,

Helsińska Fundacja Praw Człowieka (dalej: HFPC) pragnie zwrócić się do Pana Ministra z prośbą o rozważenie podjęcia stosownych działań legislacyjnych zmierzających do wprowadzenia rozwiązań proceduralnych umożliwiających osobom z niepełnosprawnością intelektualną aktywny i efektywny udział w postępowaniach przed sądami i organami publicznymi. Niniejsze wystąpienie oparte jest na opinii *amicus curiae*, którą HFPC przedłożyła Europejskiemu Trybunałowi Praw Człowieka na potrzeby postępowania w sprawie skargi w sprawie *M. P. przeciwko Polsce*, zakomunikowanej w dniu 29 czerwca 2015 r. W opinii tej HFPC wskazała, że niedostosowanie polskich regulacji prawa procesowego do potrzeb osób z niepełnosprawnością intelektualną stanowi problem natury systemowej.

1. Standardy międzynarodowe

Warto zauważyć, że zapewnienie efektywnego dostępu osób z niepełnosprawnością intelektualną do wymiaru sprawiedliwości w sferze prawa karnego, w tym w charakterze świadków, stanowi standard wynikający z międzynarodowych aktów prawnych wiążących Rzeczpospolitą Polską. Wśród tych aktów prawa międzynarodowego wymienić można w pierwszej kolejności Konwencję ONZ o prawach osób niepełnosprawnych¹, która w artykule 13 stanowi:

¹ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. 2012 poz. 1169).

1. Państwa Strony zapewnią osobom niepełnosprawnym, na zasadzie równości z innymi osobami, skuteczny dostęp do wymiaru sprawiedliwości, w tym poprzez wprowadzenie dostosowań proceduralnych i dostosowań odpowiednich do ich wieku, w celu ułatwienia skutecznego udziału, bezpośrednio lub pośrednio, zwłaszcza jako świadków, we wszelkich postępowaniach prawnych, w tym na etapie śledztwa i innych form postępowania przygotowawczego.

2. Aby wesprzeć gwarancje skutecznego dostępu osób niepełnosprawnych do wymiaru sprawiedliwości, na zasadzie równości z innymi osobami, Państwa Strony będą popierać odpowiednie szkolenia osób pracujących w wymiarze sprawiedliwości, w tym w policji i więziennictwie.

Użycie sformułowania „zwłaszcza jako świadków” wskazuje, że w tym zakresie osoby z niepełnosprawnością mogą w szczególności napotykać szereg barier, które utrudniają im pełną realizację praw proceduralnych. Konwencja w preambule podkreśla zarazem, że niepełnosprawność w rzeczywistości wynika z barier mających swój początek w postawach ludzkich i środowiskowych, które utrudniają osobom z dysfunkcjami pełny i skuteczny udział w życiu społeczeństwa na zasadzie równości z innymi. Komitet Praw Osób z Niepełnosprawnościami stwierdził w kontekście artykułu 13 Konwencji, że państwa-strony powinny „wprowadzić rozwiązania legislacyjne tak, aby krajowe procedury karne, cywilne, pracownicze oraz administracyjne zawierały obowiązek zapewnienia odpowiednich udogodnień proceduralnych dla osób z niepełnosprawnościami, w szczególności mając na uwadze potrzeby osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychospołeczną, osób z niepełnosprawnościami organów słuchu lub wzroku oraz dzieci z niepełnosprawnościami”².

Standard efektywnego udziału osób z niepełnosprawnością intelektualną w toku postępowania karnego w charakterze świadka lub pokrzywdzonego wynika również z dyrektywy 2012/29/UE³. Artykuł 3 tej dyrektywy („Prawo do rozumienia i bycia rozumianym”) stanowi:

1. Państwa członkowskie podejmują odpowiednie środki, aby pomóc ofiarom w rozumieniu i byciu rozumianym od momentu pierwszego kontaktu z właściwym organem i podczas jakichkolwiek dalszych niezbędnych kontaktów z nimi w ramach postępowania karnego, również w przypadku udzielania informacji przez te organy.

2. Państwa członkowskie zapewniają, by przekazywanie informacji ofiarom odbywało się z zastosowaniem prostego i przystępnego języka, ustnie lub pisemnie. Przy przekazywaniu informacji uwzględnia się cechy osobowe ofiary, w tym wszelkie rodzaje niepełnosprawności, które mogą mieć wpływ na zdolność ofiary do rozumienia lub bycia rozumianym.

3. O ile nie jest to sprzeczne z interesem ofiary lub nie naruszałoby to przebiegu postępowania, państwa członkowskie zezwalają, by w pierwszym kontakcie z

² Komitet Praw Osób z Niepełnosprawnościami, Obserwacje podsumowujące do raportu wstępnego Niemiec, CRPD/C/DEU/CO/1. Dostępne pod adresem:

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=4&DocTypeID=5. Dostęp do hiperłącz w niniejszym liście: 2 listopada 2015 r. Zawarte w niniejszym liście tłumaczenia z języków obcych to tłumaczenia wykonane przez pracowników HFPC na potrzeby niniejszego listu..

³ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW

właściwym organem ofiarom towarzyszyła wybrana przez nie osoba, gdy – ze względu na skutki przestępstwa – ofiara wymaga pomocy w rozumieniu lub byciu rozumianą.

2. Procedura karna

Do 2013 r. przepisy Kodeksu postępowania karnego nie zawierały właściwie żadnych gwarancji, które byłyby nakierowane bezpośrednio na ułatwienie osobom z niepełnosprawnością intelektualną udziału w postępowaniu przygotowawczym i sądowym w charakterze pokrzywdzonego lub świadka. Jediną regulacją, która w jakimś zakresie odwoływała się do osób z niepełnosprawnością intelektualną był art. 192 § 2 k.p.k., stosownie do którego „jeżeli istnieje wątpliwość co do stanu psychicznego świadka, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego postrzeżeń, sąd lub prokurator może zarządzić przesłuchanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa, a świadek nie może się temu sprzeciwić”. Udział biegłego miał jednak służyć nie tyle usprawnieniu procesu przesłuchania np. poprzez konsultowanie z biegłym treści i formy pytań stawianych świadkowi, lecz zbadaniu „stanu psychiki świadka w zakresie, w jakim jest to niezbędne dla oceny wiarygodności jego zeznań”.⁴

Do istotnych zmian doszło w 2013 r., kiedy to do k.p.k. wprowadzono przepisy regulujące ochronę niektórych szczególnych kategorii ofiar przestępstw. Mowa tu o art. 185a-185d k.p.k. W kontekście osób z niepełnosprawnościami najistotniejsze wydają się przepisy art. 185c i art. 185d k.p.k. Chronią one ofiary przestępstw seksualnych uregulowanych w art. 197-199 Kodeksu karnego. Wśród rozwiązań mających realizować ten cel można odnaleźć np. możliwość przesłuchania pokrzywdzonego z wykorzystaniem środków technicznych umożliwiających komunikację na odległość, wymóg, aby biegły psycholog uczestniczący w przesłuchaniu co do zasady był osobą tej samej płci, co pokrzywdzony, czy przesłuchiwanie pokrzywdzonych w specjalnie do tego przystosowanych pomieszczeniach.

Żadne z tych rozwiązań nie dotyczy jednak bezpośrednio osób z niepełnosprawnością intelektualną, lecz odnosi się do wszystkich ofiar przestępstw seksualnych wymienionych w art. 197-199 k.k. Rozwiązania wprost zmierzające do ochrony osób z niepełnosprawnością intelektualną można natomiast odnaleźć w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a-185c Kodeksu postępowania karnego (dalej: „Rozporządzenie”)⁵. Stosownie do §3 ust. 1 Rozporządzenia „przed rozpoczęciem przesłuchania „(...) osoby cierpiącej na upośledzenie umysłowe (...) sędziego, prokuratora, obrońcy i pełnomocnika pokrzywdzonego mogą uzgodnić z biegłym psychologiem sposób formułowania zadawanych świadkowi pytań, w szczególności dotyczących sfery intymnej”. Z kolei §4 ust. 2 Rozporządzenia stanowi, że przy przesłuchaniu osoby z niepełnosprawnością intelektualną sąd powinien korzystać z pomocy biegłego psychologa w celu wyjaśnienia świadkowi zasad przesłuchania.

⁴ Zob. np. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 21 stycznia 2015 r., sygn. V KK 290/14.

⁵ Dz. U. poz. 1642.

Ustawą z 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka, która weszła w życie 8 kwietnia 2015 r. do k.p.k. został natomiast wprowadzony art. 299a. Przepis ten miał implementować do polskiego porządku prawnego unijną Dyrektywę ws. ofiar przestępstw.

Zgodnie z omawianym przepisem „podczas czynności z udziałem pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym może być obecna osoba przez niego wskazana, jeżeli nie uniemożliwia to przeprowadzenia czynności albo nie utrudnia jej w istotny sposób”. Mimo że z gwarancji tej mogą skorzystać wszyscy pokrzywdzeni, to szczególne znaczenie może ona odegrać właśnie w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną. Obecność osoby zaufanej może bowiem pomóc takim osobom poczuć się bardziej pewnie i komfortowo, a tym samym zwalczyć uczucie strachu czy zagrożenia.

Art. 299a znajduje zastosowanie jedynie w odniesieniu do czynności dokonywanych w toku postępowania przygotowawczego, nie obejmując tym samym postępowania sądowego. Takie rozwiązanie wydaje się jednak racjonalne zważywszy na to, że postępowania sądowe są co do zasady otwarte dla publiczności, a w przypadku tych odbywających się z wyłączeniem jawności, na rozprawie mogą być obecne osoby zaufania wskazane m.in. przez oskarżyciela posiłkowego.

Pomimo tych pozytywnych zmian polska procedura karna w dalszym ciągu zawiera pewne daleko idące niedociągnięcia w zakresie dostosowania do potrzeb osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Podstawowym ograniczeniem w tym zakresie jest art. 51 § 2 k.p.k., według którego prawa pokrzywdzonego, który jest osobą ubezwłasnowolnioną, wykonuje jego opiekun prawny. W konsekwencji osoba ubezwłasnowolniona nie może np. samodzielnie złożyć wniosku o ściganie przestępstwa. Takie unormowanie może uniemożliwić ściganie przestępstw wnioskowych, których sprawcą jest opiekun lub osoba mu bliska. Pożądana byłaby zatem rezygnacja z uzależnienia prawa do złożenia wniosku o ściganie od posiadania przez pokrzywdzonego zdolności do czynności prawnych.

Innym ograniczeniem praw proceduralnych pokrzywdzonych z niepełnosprawnością intelektualną są regulacje w zakresie prawa do pełnomocnika z urzędu. Zgodnie z art. 88 w zw. z art. 78 k.p.k. niepełnosprawność intelektualna nie stanowi przesłanki wystarczającej do ustanowienia pełnomocnika z urzędu – osoba z niepełnosprawnością musi więc dodatkowo wykazać, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny. W naszej ocenie pokrzywdzony z niepełnosprawnością umysłową powinien mieć dostęp do pełnomocnika z urzędu nawet bez konieczności składania oficjalnego wniosku i wykazywania swojego stanu majątkowego.

Ponadto, rozwiązania chroniące osoby z niepełnosprawnościami przewidziane w Rozporządzeniu znajdują zastosowanie wyłącznie w odniesieniu do ofiar przestępstw seksualnych. Według HFPC wskazane byłoby objęcie nimi także ofiar innych przestępstw, o ile dotknięte są one niepełnosprawnością intelektualną. Sędziowie, prokuratorzy i obrońcy zawsze powinni mieć możliwość, a nawet i obowiązek, skonsultowania formy i treści pytania z biegłym psychologiem, tak aby dostosować je do możliwości niepełnosprawnego świadka i uniknąć narażania go na dodatkowe traumatyczne przeżycia. Podobnie, wydaje się, że nie ma

żadnego uzasadnienia, aby przewidziany w Rozporządzeniu obowiązek wyjaśnienia osobie przesłuchiwanej zasad przesłuchania w sposób jasny i zrozumiały z udziałem psychologa ograniczać wyłącznie do ofiar przestępstw przeciwko wolności seksualnej.

Inną regulacją, która mogłaby zostać wykorzystana w celu ochrony osób z niepełnosprawnością przed wtórną wiktymizacją jest ograniczenie liczby przesłuchań, jakim mogą one być poddane w toku postępowania karnego. W obecnym stanie prawnym tego rodzaju rozwiązanie przewidziane jest wyłącznie w przypadku pokrzywdzonych poniżej 15 roku życia. Stanowi o tym art. 185a § 1 k.p.k.: „W sprawach o przestępstwa popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej lub określone w rozdziałach XXIII, XXV i XXVI Kodeksu karnego pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, przesłuchuje się w charakterze świadka tylko wówczas, gdy jego zeznania mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, i tylko raz, chyba że wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania, lub żąda tego oskarżony, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego.” Co ciekawe, jeszcze w 2011 r. rząd RP wskazywał, że jednym ze środków, jakie mogą być wykorzystane w celu implementacji unijnej Dyrektywy ws. Ofiar Przestępstw byłoby właśnie rozszerzenie gwarancji przewidzianych w tym przepisie na innych pokrzywdzonych zaliczanych do kategorii szczególnie wrażliwych.⁶ Do zmiany takiej jednak nie doszło, choć w ocenie HFPC byłaby ona, przynajmniej w odniesieniu do osób z niepełnosprawnością intelektualną, jak najbardziej wskazana.

Ponadto, zdaniem HFPC w przypadku przesłuchania świadków z poważną niepełnosprawnością psychiczną, sąd powinien być uprawniony do rezygnacji z niektórych wymogów formalnych i zastosowania środków, dzięki którym przesłuchiwany mógłby poczuć się bardziej komfortowo. Przykładowo, sąd powinien mieć szerszą swobodę co do decydowania o przesłuchaniu świadka w specjalnie przystosowanym pokoju lub też mieć możliwość przesłuchania w stroju cywilnym zamiast urzędowego.

3. Procedura cywilna i administracyjna

Na gruncie postępowania cywilnego, administracyjnego i sądowno-administracyjnego sytuacja osób z niepełnosprawnością intelektualną prezentuje się jeszcze mniej korzystnie, niż na gruncie procedury karnej. Przepisy regulujące te procedury nie zawierają bowiem właściwie żadnych gwarancji mających na celu stworzenie udogodnień umożliwiających aktywne i efektywne uczestnictwo osób z niepełnosprawnością intelektualną w postępowaniu.

Kodeks postępowania cywilnego nie zawiera żadnych regulacji szczególnych, które odnosiłyby się do zasad przesłuchiwania osób z niepełnosprawnością intelektualną w sposób analogiczny do przedstawionych powyżej rozwiązań z k.p.k. oraz Rozporządzenia. Nie ma zatem, przykładowo, wymagań co do przeprowadzenia przesłuchania w specjalnych pomieszczeniach czy możliwości konsultacji treści i formy pytań z biegłym psychologiem. Sąd ma jednak

⁶ Stanowisko RP przygotowane w związku z art. 7 ustawy z dnia 8 października 2010 r. o współpracy Rady Ministrów z Sejmem i Senatem w sprawach związanych z członkostwem Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej (Dz. U. Nr 213, poz. 1395) dotyczące dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw, 25 maja 2011 r.

możliwość przeprowadzenia przesłuchania osób dotkniętych chorobą lub kalectwem w miejscu, gdzie osoby te przebywają, jeżeli nie mogą go opuścić (art. 263 k.p.c.). Ponadto, ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz. U z 2011 r., Nr 231, poz. 1375; dalej: u.o.z.p.) przewiduje możliwość, w przypadkach uzasadnionych interesem osoby, której postępowanie dotyczy bezpośrednio, przeprowadzenie rozprawy w szpitalu psychiatrycznym.

Jednocześnie, k.p.c. nie pozbawia osób z niepełnosprawnością możliwości składania zeznań, o ile są one zdolne do postrzegania i komunikowania swoich spostrzeżeń.⁷ W doktrynie podkreśla się, że zdolność do postrzegania i komunikowania spostrzeżeń powinna być oceniana indywidualnie i nie można jej domniemywać z faktu ubezwłasnowolnienia danej osoby.⁸

Podobnie jak k.p.k., k.p.c. nie przewiduje automatycznego prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną do pełnomocnika z urzędu. W świetle przepisów osoby te powinny zatem ubiegać się o przyznanie im takiego pełnomocnika w taki sam sposób, jak wszyscy inni, a więc złożyć formalny wniosek, w którym wykażą, że nie stać ich na zawarcie umowy z profesjonalnym pełnomocnikiem na zasadach rynkowych. Jedynie w przypadku postępowań prowadzonych na podstawie u.o.z.p. istnieje możliwość ustanowienia przez sąd adwokata z urzędu, nawet bez złożenia wniosku, jeżeli osoba ze względu na stan zdrowia psychicznego nie jest zdolna do złożenia wniosku, a sąd uzna udział adwokata w sprawie za potrzebny (art. 48). Warto jednak zaznaczyć, że w doktrynie pojawiają się głosy o możliwości stosowania art. 48 u.o.z.p. do każdego postępowania prowadzonego na podstawie k.p.c.⁹

Warto wskazać, że w przypadku, gdy osoba z niepełnosprawnością intelektualną nie jest w stanie skutecznie bronić swoich interesów, sąd może udzielić jej niezbędnych pouczeń co do czynności procesowych (art. 5 k.p.c.) oraz dopuścić dowód z urzędu (art. 232 k.p.c.). Co istotne, w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego w przypadku osób, które w ogóle nie są w stanie, m.in. ze względu na niepełnosprawność intelektualną, skutecznie dochodzić swoich praw przed sądem, sąd ma nie tylko prawo, ale i obowiązek skorzystania z uprawnień przewidzianych w tych przepisach.¹⁰

Także i na gruncie k.p.c. poważne ograniczenia praw procesowych osób z niepełnosprawnością intelektualną wiążą się z instytucją ubezwłasnowolnienia. W świetle art. 65 i art. 66 k.p.c. osoby całkowicie ubezwłasnowolnione w ogóle nie mogą dokonywać czynności procesowych samodzielnie, zaś osoby ubezwłasnowolnione częściowo mogą ich dokonywać jedynie w sprawach wynikających z czynności prawnych, których mogą dokonywać samodzielnie. Wyjątkiem w tym zakresie jest postępowanie w sprawie ubezwłasnowolnienia i jego zniesienie, w ramach którego nawet osoby ubezwłasnowolnione całkowicie dysponują zdolnością procesową (art. 559 § 2 i art. 560 § 1 k.p.c.).

⁷ Art. 259 § 1 k.p.c.

⁸ T. Demendecki, *Komentarz aktualizowany do art. 259 Kodeksu postępowania cywilnego* [w:] A. Jakubecki (red.), *Komentarz aktualizowany do ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego*.

⁹ Zob.: M. Szeroczyńska, *Dostęp osób z niepełno sprawnościami do wymiaru sprawiedliwości* [w:] *Najważniejsze wyzwania po ratyfikacji przez Polskę Konwencji ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2012, p. 88.

¹⁰ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 15 czerwca 2011 r., sygn. V CSK 390/10.

Warto również zwrócić uwagę na przewidziane w k.p.c.¹¹ i u.o.z.p.¹² przepisy zwalniające osoby z niepełnosprawnością intelektualną z konieczności przestrzegania wszystkich wymogów formalnych w zakresie wnoszonych przez nie pism procesowych. Konsekwencją takich regulacji jest np. brak możliwości odrzucenia ze względów formalnych apelacji wnoszonych przez takie osoby. Należy jednak podkreślić, że wyłączenia te nie odnoszą się do wszystkich postępowań, których stroną są osoby z niepełnosprawnością intelektualną, lecz jedynie do pewnego wąskiego zakresu spraw. We wszystkich innych postępowaniach osoby z niepełnosprawnością intelektualną będą więc musiały przestrzegać reguł formalnych na zasadach takich samych, jak osoby w pełni sprawne.

Pozycja osób z niepełnosprawnością intelektualną na gruncie postępowania administracyjnego i sądowno-administracyjnego prezentuje się podobnie do sytuacji takich osób w postępowaniu cywilnym. Także i tu zdolność procesowa została uzależniona od zdolności do czynności prawnych¹³. Podobnie prezentują się również zasady dotyczące zdolności do składania zeznań w charakterze świadka.

P.p.s.a., tak jak i k.p.k. oraz k.p.c. nie wprowadza żadnych szczególnych uprawnień osób z niepełnosprawnością w zakresie prawa do pełnomocnika z urzędu. Muszą one zatem złożyć odpowiedni wniosek i wykazać, że nie mogą zawrzeć umowy z profesjonalnym pełnomocnikiem ze względów finansowych¹⁴. K.p.a. z kolei w ogóle nie przewiduje możliwości ubiegania się o ustanowienie pełnomocnika z urzędu.

Ani p.p.s.a., ani k.p.a. nie zawierają przepisów łagodzących wymogi formalne w zakresie pism procesowych składanych przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną. O ile w przypadku k.p.a. nie ma to aż tak dużego znaczenia z uwagi na dalekie odformalizowanie procedury, o tyle w przypadku postępowania sądowno-administracyjnego konieczność spełnienia wymogów formalnych odnoszących się np. do skargi do WSA może już stanowić znaczące utrudnienie dla osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Z powyższego wynika, że przepisy procedury cywilnej, administracyjnej i sądowno-administracyjnej nie są w pełni przystosowane do szczególnych potrzeb osób z niepełnosprawnością intelektualną i wymagają pilnych zmian.

W ocenie HFPC godnym rozważenia w tym zakresie byłoby przeniesienie części rozwiązań przyjętych z k.p.k. na grunt k.p.c., k.p.a. i p.p.s.a. Chodzi tu przede wszystkim o kwestie dotyczące udogodnień dla świadków (stron) z niepełnosprawnością intelektualną w zakresie przesłuchania np. możliwość lub obowiązek uzgodnienia treści lub formy pytań z biegłym psychologiem, pouczanie takich osób w zrozumiały dla nich sposób z udziałem lub za pośrednictwem psychologa czy możliwość, w uzasadnionych przypadkach, przeprowadzenia przesłuchania w specjalnym pomieszczeniu.

Wskazana byłaby również modyfikacja zasad przyznawania osobom z niepełnosprawnością intelektualną pełnomocnika z urzędu. Dobrym rozwiązaniem mogłoby tu być np. rozszerzenie

¹¹ Art. 560 § 2 k.p.c.

¹² Art. 47 u.o.z.p.

¹³ Art. 30 §§ 1 i 2 k.p.a., art. 26 i 27 p.p.s.a.

¹⁴ Art. 246 p.p.s.a.

możliwości stosowania rozwiązania przewidzianego w art. 48 u.o.z.p. także na postępowania nieprowadzone na podstawie tej ustawy.

Ponadto, zdaniem HFPC zasadne byłoby zwolnienie osób z niepełnosprawnością intelektualną z konieczności przestrzegania wszystkich wymogów formalnych przewidzianych w k.p.c. i p.p.s.a. Jak to już zostało wskazane, w obecnym stanie prawnym takie rozwiązanie zostało przyjęte jedynie w odniesieniu do wąskiego zakresu spraw rozpoznawanych na podstawie k.p.c. (dotyczących ubezwłasnowolnienia) oraz u.o.z.p.

Wreszcie, konieczne wydaje się również poszerzenie uprawnień procesowych osób ubezwłasnowolnionych. W tym zakresie HFPC popiera toczące się prace dotyczące fundamentalnej reformy instytucji ubezwłasnowolnienia.

4. Rozwiązania inne niż legislacyjne

W celu zagwarantowania poszanowania praw osób z niepełnosprawnością intelektualną konieczne wydaje się nie tylko dokonanie stosownych zmian legislacyjnych, ale również i sięgnięcie do innych narzędzi zmierzających do rozpowszechnienia dobrych praktyk wśród sędziów, prokuratorów i organów administracji.

W tym celu zasadne byłoby organizowanie systematycznych kursów szkoleniowych dla sędziów, prokuratorów czy policjantów dotyczących praw osób z niepełnosprawnością intelektualną i sposobu, w jaki osoby te powinny być traktowane w toku postępowania sądowego, przygotowawczego lub administracyjnego. Pragniemy przypomnieć, że organizacja tego rodzaju szkoleń jest obowiązkiem władz publicznych wynikającym z art. 13 ust. 2 KPON: „Aby wesprzeć gwarancje skutecznego dostępu osób niepełnosprawnych do wymiaru sprawiedliwości, na zasadzie równości z innymi osobami, Państwa Strony będą popierać odpowiednie szkolenia osób pracujących w wymiarze sprawiedliwości, w tym w policji i więziennictwie.” Niestety, jak słusznie wskazuje Rzecznik Praw Obywatelskich, jak do tej pory władze polskie tego obowiązku w pełni nie realizują.¹⁵

Innym rozwiązaniem, które mogłoby zostać wprowadzone, aby upowszechnić standardy ochrony praw procesowych osób z niepełnosprawnością intelektualną byłoby opracowanie przez Ministerstwo Sprawiedliwości podręcznika, w którym zawarte zostałyby rekomendacje dotyczące sposobu traktowania takich osób w trakcie postępowania, w szczególności w zakresie przesłuchania. Dokument taki mógłby być zresztą wzorowany na jednym z analogicznych podręczników wydanych za granicą (zob. niżej).

5. Porównanie rozwiązań zagranicznych

W opinii HFPC, dokonanie porównawczej analizy rozwiązań zagranicznych może służyć wypracowaniu optymalnych rozwiązań w zakresie dostępu osób z niepełnosprawnością intelektualną do wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, w szczególności w charakterze świadków lub pokrzywdzonych. W tym celu przedstawiamy wybrane udogodnienia legislacyjne, administracyjne i praktyczne z Niemiec, Wielkiej Brytanii i Australii.

¹⁵ Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, *Realizacja przez Polskę zobowiązań wynikających z Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych Sprawozdanie Rzecznika Praw Obywatelskich*, Warszawa 2015, s. 38.

Republika Federalna Niemiec

Niemiecki kodeks postępowania karnego (niem. *Straffprozessordnung*) przewiduje możliwość przydzielenia ofiarom szczególnie ciężkich przestępstw, np. przestępstw przeciwko wolności seksualnej lub usiłowania zabójstwa, na ich wniosek pełnomocnika. Przydzielenie takiego pełnomocnika następuje niezależnie od wykazania dochodów osobistych lub majątku¹⁶ ofiary przestępstwa. Zapewnienie profesjonalnej pomocy prawnej, niezależnie od sytuacji materialnej ofiary, pomaga zapewnić ochronę praw podmiotów szczególnie „wrażliwych”, czyli między innymi osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Ponadto, „Wytyczne dla postępowań w sprawach karnych oraz o wykroczenia administracyjne” (niem. *Richtlinien für das Strafverfahren und das Bußgeldverfahren*¹⁷) przewidują w ustępie 21 (4), że: „Podczas przesłuchiwanie świadków z niepełnosprawnością umysłową lub z zaburzeniami nauczania zaleca się, w miarę możliwości, żeby osoba zaufana dla takiego świadka z niepełnosprawnością mogła uczestniczyć w przesłuchaniu, w celu usprawnienia komunikacji pomiędzy tym świadkiem a osobą prowadzącą przesłuchanie”.

Warto zaznaczyć, że dostęp osób z niepełnosprawnością intelektualną do wymiaru sprawiedliwości w RFN jest usprawniany także przez serię szkoleń prowadzonych przez Niemiecką Akademię Sądownictwa na poziomie federalnym, a także szkoleń organizowanych na poziomie krajów związkowych¹⁸.

Wielka Brytania

Dobrym przykładem na ułatwienia dostępu do wymiaru sprawiedliwości w charakterze świadków lub pokrzywdzonych dla osób z niepełnosprawnością intelektualną jest obowiązująca w Anglii i Walii Ustawa o wymiarze sprawiedliwości w sprawach nieletnich oraz materiale dowodowym w sprawach karnych z 1999 r. (ang. *England and Wales Youth Justice and Criminal Evidence Act 1999*¹⁹). W ramach ust. 16 tej ustawy przewidziano, że część świadków może zostać zakwalifikowana jako potrzebująca wsparcia (ang. *eligible for assistance*) z powodu wieku lub niepełnosprawności. Osoba zostaje uznana za osobę potrzebującą wsparcia, jeżeli sąd stwierdzi, m.in. że jakość zeznań świadka może zostać zmniejszona na skutek okoliczności wynikających z niepełnosprawności umysłowej.

Przywołana ustawa przewiduje katalog specjalnych środków procesowych, które można zastosować wobec świadków z niepełnosprawnością intelektualną. Tytułem przykładów można wskazać możliwość przeprowadzenia przesłuchania świadka z zastosowaniem środków uniemożliwiających kontakt wzrokowy z oskarżonym oraz możliwość zrezygnowania z

¹⁶ Por. *Note verbale* nr 306/2011 z 12 grudnia 2011 r. Stałego Przedstawicielstwa Republiki Federalnej Niemiec przy Biurze Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz innych Organizacji Międzynarodowych w Genewie dotycząca informacji zbieranych przez Biuro Wysokiego Komisarza NZ ds. Praw Człowieka w zakresie przygotowania analitycznych badań przemocy wobec kobiet oraz niepełnosprawności, str. 4-6, dostęp: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/GirlsAndDisability/Governments/Germany.pdf>.

¹⁷ Niemiecka wersja językowa Wytycznych dostępna pod adresem: http://www.verwaltungsvorschriften-im-internet.de/bsvwvbund_01011977_420821R5902002.htm.

¹⁸ Por. Raport wstępny przesłany przez Republikę Federalną Niemiec na postawie art. 35 KPON; para. 112; dostęp: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2fC%2fDEU%2f1&Lang=en, oraz *Note verbale* nr 306/2011, str. 5-6.

¹⁹ Tekst ustawy w języku angielskim dostępny pod adresem: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/23/contents>.

noszenia peruk oraz stroju urzędowego podczas przesłuchiwania świadka z niepełnosprawnością intelektualną.

W naszej opinii warto zwrócić szczególną uwagę na ust. 29 przywołanej ustawy, która przewiduje, że świadek z niepełnosprawnością intelektualną może być przesłuchiwany za pomocą tzw. pośrednika (ang. *intermediary*). Podstawowym celem takiej regulacji jest zapewnienie takiego pośrednictwa w komunikacji pomiędzy świadkiem z niepełnosprawnością intelektualną a pozostałymi uczestnikami postępowania, które możliwie daleko ograniczałoby możliwość niezrozumienia lub złej interpretacji zeznań świadka. Zadaniem pośrednika jest przekazywanie świadkowi w sposób zrozumiały pytań stawianych pod jego adresem, a także komunikowanie odpowiedzi takiego świadka w sposób, który byłby zrozumiały dla innych uczestników postępowania.

Australia

W opinii HFPC, szczególnie interesującym źródłem dobrych praktyk w zakresie zapewnienia osobom z niepełnosprawnością intelektualną równego dostępu do wymiaru sprawiedliwości (w tym także w charakterze świadka), jest wydawany przez Komisję Sądowniczą dla Nowej Południowej Walii podręcznik „Equality before the Law Bench Book”²⁰. Podręcznik ten ma na celu dostarczenie praktycznych informacji oraz wytycznych, jak pracownicy wymiaru sprawiedliwości powinni organizować i prowadzić postępowanie sądowe.

Rozdział 5 podręcznika dedykowany jest postępowaniu w stosunku do osób z niepełnosprawnościami²¹. Podręcznik, w zakresie sposobu komunikacji z świadkiem, zwraca uwagę, żeby sędziowie: (i) pilnie obserwowali, czy osoby z niepełnosprawnością intelektualną jedynie nie udają zrozumienia okoliczności toczącego się postępowania; (ii) mówili powoli i wyraźnie; (iii) używali prostych sformułowań i unikali pojęć abstrakcyjnych; (iv) używali języka prawnego i prawniczego jedynie w ostateczności, tłumacząc równocześnie w zrozumiały sposób znaczenie użytych pojęć. Poza tym, w podręczniku zawarte są porady dotyczące zmiany wystroju pomieszczeń sądowych, zapewnienia stałej pomocy specjalistów z zakresu ochrony zdrowia psychicznego, a także zapewnienia świadkowi ciągłej obecności osoby bliskiej. Przywołane udogodnienia mają na celu dostosowanie każdorazowo toczącego się postępowania sądowego do zindywidualizowanych potrzeb osoby z niepełnosprawnością.

6. Podsumowanie

W opinii HFPC, brak odpowiednich gwarancji proceduralnych i praktycznych udogodnień procesowych dla osób z niepełnosprawnością intelektualną powoduje, że polski wymiar sprawiedliwości nie spełnia standardów wyznaczonych wiążącymi Rzeczpospolitą Polską aktami prawa międzynarodowego, w szczególności Konwencją o prawach osób niepełnosprawnych. Naszym zdaniem, występując obecnie w charakterze świadka lub pokrzywdzonego, osoba z niepełnosprawnością intelektualną może zostać narażona na to, że jej słuszne racje nie zostaną należycie wysłuchane lub zostaną wręcz w sposób nieuzasadniony zlekceważone. Rozwiązania legislacyjne, które nie przeciwdziałają tego typu zjawiskom, w sposób oczywisty mogą naruszać godność takich osób.

²⁰ Komisja Sądownicza Nowej Południowej Walii, *Equality before law Bench book*, 8. wyd., Sydney, czerwiec 2014 r. Aktualny podręcznik dostępny pod adresem: <http://www.judcom.nsw.gov.au/publications/benchbks/equality>.

²¹ *Ibid.*, rozdział 5 (w szczególności podrozdział 5.4)

Mamy nadzieję, że zasygnalizowane przez nas problemy oraz zaproponowane rozwiązania przyczynią się do wprowadzenia do polskiego porządku prawnego takich zmian legislacyjnych, administracyjnych i praktycznych, które ułatwią osobom z niepełnosprawnością intelektualną efektywne funkcjonowanie w obszarze wymiaru sprawiedliwości. Liczymy, że Rząd RP zechce skorzystać nie tylko z naszych pomysłów, ale także przywołanych przez nas rozwiązań zagranicznych.

Helsińska Fundacja Praw Człowieka
SEKRETARZ ZARZĄDU

Piotr Kładoczny
Piotr Kładoczny